

ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ У СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

І.Ю.Карпюк

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації
міжуніверситетського медико-інженерного факультету
Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут”*

У статті проведено теоретичний аналіз інформаційних джерел з метою вивчення стану проблеми формування професійної компетенції у студентів-майбутніх фахівців.

Ключові слова: професійна компетенція, професійна освіта.

Розвиток системи сучасної вищої освіти в Україні визначається міжнародними тенденціями. Провідна тенденція – участь у Болонському процесі, метою якого є створення спільного європейського освітнього простору для збільшення мобільності громадян, підвищення конкурентоспроможності випускників. Високий рівень компетентності робітників і спеціалістів розглядається сьогодні як важлива конкурентна перевага одних держав перед іншими. Цей факт відображається в політиці практично всіх розвинутих країн у форматі цільових загальнонаціональних проєктів.

У сфері професійної освіти Україна взяла на себе обов'язки приєднання до базових принципів єдиного європейського освітнього простору, у тому числі за компетентнісним форматом подання результатів професійної освіти. Передбачається, що реалізація міжнародних угод забезпечить зростання професійної мобільності між країнами, секторами економіки, робочими місцями за рахунок узагальнення професійних компетенцій.

У контексті входження України в Болонський процес перед вузами постає основне завдання вищої професійної освіти – підготовка кваліфікованого конкурентоспроможного на світовому ринку праці спеціаліста, готового до професійного зростання, самоосвіти, самовдосконалення, особисто відповідального за рівень своїх знань [7].

Сучасний ринок праці, основними характеристиками якого є гнучкість, мінливість, висока інноваційна динаміка висуває нові вимоги до претендентів на робочі місця, а саме: готовність до постійної самоосвіти, модернізації професійної кваліфікації, ділової комунікації, дій у нестандартних і невизначених ситуаціях; здатність до прийняття відповідальних рішень, критичного мислення,

самоуправління поведінкою і діяльністю; навички роботи з різними джерелами інформації; ефективна поведінка в конкурентному середовищі, в умовах стресогенних факторів тощо. Суттєвий дисбаланс, який спостерігається між вимогами роботодавця до шукачів робочих місць і якістю підготовки випускників української професійної школи, значно утруднює адаптацію молодих спеціалістів у сучасних соціально-економічних умовах.

Слід зазначити, що вимоги роботодавця до випускників висуваються не тільки і не стільки в форматі “знань”, скільки в таких дефініціях способів діяльності, як “уміння”, “здатність”, “готовність”. Отже, мова йде про особливі освітні результати системи професійної освіти, у рамках яких знання виступають необхідною, але недостатньою умовою досягнення затребуваної якості професійної освіти, тобто мова йде про “професійну компетентність” і такі її складові, як спеціальні професійні і ключові компетенції, професійно важливі якості особистості спеціаліста, обумовлені особливостями професійної діяльності.

Мета роботи полягає в аналізі інформаційних джерел для вивчення стану проблеми формування професійної компетенції у студентів-майбутніх фахівців.

Під час аналізу літературних джерел нами виявлено багато робіт з визначенням понять “компетенція” і “компетентність”. Однак, трактування цих понять дуже широке і містить протиріччя. Можна зробити висновок, що перед сучасною педагогічною наукою стоять завдання, пов'язані з визначенням і обґрунтуванням компетенцій і їх структури, розробленням підходів до їх оцінки як результату освіти. Фактично ці результати значною мірою визначають алгоритм розгляду проблеми становлення компетентності в системі вищої професійної освіти.

Великий тлумачний словник сучасної української мови [4] трактує: компетентний – який має достатні знання в якій-небудь галузі; добре обізнаний, тямущий // який ґрунтується на знанні, кваліфікований. Компетенція – 1. Добра обізнаність із чим-небудь. 2. Коло повноважень (організації, установи або особи).

Загальну компетентність можна розуміти як інтегративну особистісну якість, яка дозволяє людині достойно самореалізуватися в діяльності і спілкуванні. Загальні компетенції формуються з дитинства, закріплюються під час шкільного навчання і продовжують розвиватися у вузі. Власне професійні компетенції починають формуватися тільки в період вузівського навчання. Кожна конкретна професія, спеціальність передбачає свій набір компетенцій, без яких неможливі адаптація й успішне виконання професійної діяльності. Такі компетенції називають професійно значимими компетенціями.

У теорії педагогічної освіти поняття “професійна компетентність” означає сукупність професійно обумовлених вимог до спеціаліста і визначається такими термінами як “кваліфікаційна характеристика”, “професійна готовність”, “професіоналізм”.

Терміном “професіоналізм” у сучасній літературі визначають сукупність елементів, які відображають високу продуктивність професійної діяльності, володіння спеціалістом системою спеціальних знань, умінь і навичок.

У рамках акмеологічного спрямування ідея професіоналізму як якості особистості спеціаліста інтенсивно вивчається психологами. На думку Г.І.Хозяїнова, психолого-акмеологічний підхід передбачає обов'язковою умовою розгляд особистості і діяльності спеціаліста перш за все як активного суб'єкта діяльності, який шукає і створює умови успішної самореалізації, виконання поставлених завдань [14].

Огарьов Є.І. під професіоналізмом розуміє компетентність спеціаліста в конкретній сфері. На думку автора, поняття “професіоналізм” використовують у кількох сенсах: як “нормативний” (сукупність особистісних характеристик людини, необхідних для успішного виконання роботи), як “реальний” (оволодіння людиною низкою необхідних психічних якостей) [12].

Визначаючи професіоналізм як якісну характеристику суб'єкта діяльності, Н.В.Кузьміна виділяє три загальні ознаки професіоналізму: оволодіння спеціальними знаннями про цілі, зміст, об'єкт і засоби діяльності; оволодіння спеціальними уміньми на підготовчому, виконавчому і заключному етапах діяльності; оволодіння спеціальними якостями особис-

тості і характеру, які дозволяють здійснювати процес діяльності й отримувати очікувані результати [9].

Цікаві міркування В.А.Сластеліна про такі якості справжнього професіонала, як життєстійкість, швидка адаптація в новому соціальному середовищі, високий рівень вимог [14].

Равен Дж. у своїх дослідженнях підкреслює важливість таких характеристик, як дієвість, ініціативність і заповзятість спеціаліста, масштабність мислення, готівність до вирішення нестандартних проблем, уміння спілкуватися з людьми [13].

Нині у сфері професійно-трудова стосунків все більше застосовується термін “компетенція”. Якщо раніше кваліфікаційна характеристика робочого передбачала тільки перелік знань і умінь, то зараз до неї додається компетентність. Відповідаючи на запити роботодавця, професійна освіта також починає оперувати даним поняттям.

У дослідженнях С.Е.Шишова і В.А.Кальней указують на такі фактори, які обумовлюють залучення до професійної освіти компетенцій: економічна невизначеність, яка впливає на необхідність пролонгованого підвищення рівня освітньої кваліфікації; децентралізація процесу прийняття рішень, яка потребує від робітників здатності працювати самостійно, аналізувати складні ситуації і приймати відповідальні рішення; широке впровадження комп'ютерних технологій; знання багатьох мов і культур, що передбачає ґрунтовну підготовку і володіння двома-трьома іноземними мовами [18]. Усе це свідчить про те, що в сучасних умовах ядром якісної професійної освіти мають бути компетенції, покладені в основу проектування освітніх стандартів третього покоління.

Виходячи із формулювання дефініцій “професійна компетентність” (від лат. *profession* – офіційне заняття, лат. *compete* – відповідати, підходити), розуміють інтегральну характеристику ділових особистісних якостей спеціаліста, як рівень знань і умінь, достатній для досягнення мети даного виду діяльності [20].

В Енциклопедії професійної освіти [20] професійні компетенції структуруються так: професійні якості робітника (професійні знання, уміння, навички як досвід діяльності), соціально-комунікативні здатності; індивідуальні якості, які забезпечують самостійність професійної діяльності.

Визначення “професійна компетенція” належить до професії і проявляється в професійній діяльності. З позиції особистісно-діяльнісного підходу професійна компетенція визначається як комплекс якостей осо-

бистості, які забезпечують достатній для самостійного здійснення професійної діяльності рівень самоорганізації особистості.

Компетентнісний підхід у підготовці спеціалістів полягає в прищепленні і розвиненні у студентів сукупності ключових компетенцій, які визначають його успішну адаптацію у суспільстві. На відміну від терміна "кваліфікація" компетенції включають, крім професійних знань і умінь, такі якості, як ініціативність, співробітництво, комунікативні здібності, у тому числі й уміння працювати в групі, уміння навчатися, логічно мислити, відбирати і використовувати інформацію.

Відповідно і зміст освітнього процесу, крім факторів, які визначають засвоєння загальних і професійних знань і навичок, повинен відображати умови для особистісного зростання студента, його ідентичності "Я – професіонал".

У цьому аспекті актуальною є точка зору Е.Ф.Зеєра, який вважає, що метою освіти є не тільки формування особистості з властивостями, якостями, навченістю і підготовленістю, а й створення умов для повноцінного розвитку потенційної можливості стати особистістю, реалізувати потреби особистості в самоумінні, самовизначенні, самореалізації і самоактуалізації [8].

У роботі В.І.Байденка [2] проведено аналіз досліджень зарубіжних учених, які розкривають багатоманітність компетенцій у професійній освіті.

У Німеччині (BIBB) під професійними компетенціями розуміють оволодіння знаннями, уміннями і здатностями, необхідними для роботи за спеціальністю, а також автономністю і гнучкістю при вирішенні професійних проблем, розвинутим співробітництвом з колегами у професійному міжособистісному середовищі.

У Швеції (LERNIA) професійні компетенції розглядають як інтегроване поєднання знань, здатностей і установок, які дозволяють людині виконувати трудову діяльність у сучасному трудовому середовищі. Знання – основа компетенцій. Застосування компетенцій в різних ситуаціях під час вирішення складних проблем, спілкування сприяє набуванню (примноженню) нових знань, умінь, навичок, установок, цінностей.

В Іспанії (INEM) професійні компетенції трактуються як ефективне застосування здатностей, які дозволяють плідно здійснювати професійну діяльність згідно з вимогами робочого місця. Виходять за рамки професійної тріади: "знання – уміння – навички". Включають неформальні й інформальні знання і ноу-хау (поведінка; аналіз факторів; прийняття рішень; робота з інформацією тощо).

У Великій Британії (національна рада професійних кваліфікацій) компетенції використовують як конструктори проектування стандартів, які являють собою "елементи компетенції", до яких належать: критерії діяльності (міра якості); сфера застосування; необхідні знання.

Рівні компетенцій (NVQ) диференціюють ступені автономності управління ресурсами, відповідальності і варіативності (за зростанням) у використанні базових знань, діапазоні у сфері застосування здібностей і умінь, контролі за діяльністю інших, можливості "перенесення" з одного професійного трудового середовища в інше.

Абдуллина О.А. поділяє професійну компетенцію на предметно-професійну і соціально-професійну. Цей підхід ґрунтується на розумінні, що будь-яка професія має дві сторони – особистісну і суспільно-виробничу [1]. Предметно-професійна компетенція належить до знань, умінь і досвіду особистості спеціаліста і сфери безпосередньо предмета професії; її зміст є основою повного й об'єктивного відображення у свідомості особистості всіх елементів і взаємозв'язків професійного середовища, що дозволяє здійснювати успішну професійну діяльність, адекватно взаємодіяти з компонентами професії і в цілому системно в ній орієнтуватися.

Нами проведено аналіз таких вимог до випускника вузу, які були розглянуті на Всесвітньому конгресі з інженерної освіти (М. Портсмут, 1992 р.):

- професійна компетентність (поєднання теоретичних знань і практичної підготовленості, здатність здійснювати всі види професійної діяльності, визначені освітнім стандартом спеціальності або спеціалізації);

- комунікативна готовність (володіння літературною діловою письмовою й усною мовою, знання однієї з європейських мов, уміння розробляти технічну документацію і користуватися нею, уміння користуватися комп'ютерною технікою та іншими засобами зв'язку й інформації, знання психології та етики спілкування, володіння навичками управління професійною групою або колективом);

- розвинута здатність до творчих підходів у вирішенні професійних завдань, уміння орієнтуватися в нестандартних ситуаціях і умовах, аналізувати проблеми ситуації, умови, завдання; розробляти план дій; готовність до реалізації плану і відповідальності за його виконання;

- стійке, усвідомлене, позитивне ставлення до своєї професії, прагнення до постійного особистісного і професійного удосконалення;

- володіння методами техніко-економічного аналізу виробництва з метою його раціоналізації, оптимізації, а також методами екологічного забезпечення виробництва й інженерного захисту навколишнього середовища;

- розуміння тенденцій і основних напрямків розвитку науки і техніки.

Отже, усі вимоги до випускників інженерних спеціальностей можна спроектувати на спеціальності гуманітарного спрямування, у тому числі на педагогів.

Даний факт підтверджує висновок, що із всієї сукупності компетенцій більшість дослідників компетентнісного підходу в освіті виділяють ключові компетенції, які мають загальнофункціональний характер. Це – знання, уміння, навички і здатності, необхідні для адаптації і продуктивної діяльності в різних професійних співтовариствах.

Співзвучні з цим думки А.Шелтона, який професійну компетентність розглядає як сукупність соціальної, спеціальної і методичної компетентності [17].

Крізь призму особистісної структури пропонує розглядати професійну компетентність педагог М.К.Чапаєв, виокремлюючи в її складі такі компоненти: соціальну, морально-етичну, психофізіологічну, індивідуальну, спеціальну [16], тобто складові компетентності можуть бути представлені у вигляді навчально-пізнавальних мотивів і ціннісних орієнтацій.

Таким чином, аналіз інформаційних джерел дозволяє зробити висновок про те, що професійна компетентність спеціаліста є інтегративною системною якістю, яка характеризує потенційні можливості особистості (знання, уміння, досвід), рівень і динаміку їх розгортання в актуальній сфері, готовність

розробляти професійні дії і реалізовувати їх на практиці. Професійна компетентність тісно пов'язана зі змістом підготовки спеціаліста і є його складовою.

Більшість фахівців під професійною компетентністю розуміють сукупність ключової, базової і спеціальної компетентності.

Ключова компетентність потрібна для будь-якої професійної діяльності і пов'язана з успіхом особистості у швидкоплинному світі. Актуальність ключових компетенцій обумовлена і тими функціями, які виконують ключові професійні компетенції в життєдіяльності кожної людини. Це – формування у людини здатності навчатися, зокрема навчатися самостійно, забезпечення випускникам, майбутнім працівникам, більшій гнучкості у взаємостосунках з роботодавцем, становлення репрезентативності для зростання успішності в конкурентному середовищі існування.

Базова компетентність відображає специфіку певної професійної діяльності (педагогічної, інженерної, медичної тощо). У професійній педагогічній діяльності базовою вважається компетентність, яка допомагає вибудовувати професійну діяльність у контексті вимог до системи освіти на певному етапі розвитку суспільства.

Спеціальна компетентність відображає специфіку конкретної предметної або надпредметної сфери професійної діяльності. Спеціальну компетентність можна розглядати як реалізацію ключових і базових компетентностей у певній сфері професійної діяльності.

Усі три види компетентностей взаємопов'язані, одночасно розвиваються і формують професійну компетентність спеціаліста.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абдуллина О.А.* Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О.А.Абдулина. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с.
2. *Байденко В.М.* Болонский процесс: структурная реформа высшего образования Европы / В.М.Байденко. – М.: ИЦ проблем качества подготовки специалистов РНУ. – 2002. – 128 с.
3. *Беляева А.П.* Методология и теория профессиональной педагогики / А.П.Беляева. – СПб., 1999. – 256 с.
4. *Великий тлумачний словник сучасної української мови.* – К.: Перун, 2003. – С. 445.
5. *Гребенюк Г.Є.* Загальна характеристика ступеневої системи професійної освіти України / Г.Є.Гребенюк // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: монографія [за ред. І. А. Зазюна]. – К.: ВІПОЛ, 2000. – С. 204–227.
6. *Деркач А.А.* Акмеологические основы становления психологической и профессиональной зрелости личности / А.А.Деркач. – М.: Экономика, 1995. – 164 с.
7. *Згуровський М.З.* Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України М.З.Згуровський. – К.: НТУУ “КПІ”, 2006. – 544 с.
8. *Зеер Э.Ф.* Профессионально-образовательное пространство личности / Э.Ф.Зеер. – Екатеринбург: Урал, 2002. – 126 с.

9. *Кузьмина Н.В.* Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В.Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1990. – 119 с.
10. *Ничкало Н.Г.* Профессионально-техническое образование в Украине: проблемы исследований / Н.Г.Ничкало. – К.: Науковий світ, 1999. – 28 с.
11. *Ничкало Н.Г.* Стандарти професійної освіти: сучасні підходи // Державні стандарти професійної освіти: Теорія і методика / Н.Г.Ничкало. – Хмельницький: ТУП, 2002. – С.14-33.
12. *Огарев Е.И.* Компетентность образования: социальный аспект / Е.И.Огарев. – СПб.: Изд. РАО ИОВ, 1996. – 170 с.
13. *Равен Дж.* Компетентность в современном обществе. Внешнее развитие и реализация / Дж.Равен. – М.: КОШТО-Центр, 2002. – 253 с.
14. *Сластелин В.А.* Введение в педагогическую аксиологию / В.А.Сластелин, Г.И.Чижаква. – М.: Академия, 2003. – 185 с.
15. *Хозяинов Г.И.* Акмеология физической культуры и спорта / Г.И.Хозяинов, Н.В.Кузьмина, Л.Е.Варфоломеева. – М.: Академия, 2007. – 208 с.
16. *Чапаев Н.К.* Интеграция педагогического и технического в педагогике профтехобразования / Н.К.Чапаев. – М.: СИПИ, 1992. – 224 с.
17. *Шелтон А.* Введение в профессиональную педагогику: Учеб. пособие / А. Шелтон. – Екатеринбург: УГППУ, 1996. – 288 с.
18. *Шишов С.Е., Кальней В.А.* Мониторинг качества образования в школе / С.Е.Шишов, В.А.Кальней. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – 168 с.
19. Экономика и организация управления вузом: учебник [под ред. В.В.Глухова]. – СПб.: Изд-во Лань, 1999. – 448 с.
20. *Энциклопедия профессионального образования:* в 3-х т. [под ред. С.Я.Батышева]. – М.: Изд-во Акад. проф. образования, 1999. – Т. 2. – С. 383.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2010 р.